

Haneî Usûlünün Genel Hadis Usûlüne Katkısı Üzerine

İbrahim HATİBOĞLU

UÜ İlähiyat Fakültesi

Değerli İlim Adamları, Sevgili Konuklar!

I/İslâmî ilimlerin, araştırmaların nesnesi hâline getirilmeye başlandığı çağdaşlaşma süreci ile birlikte, ilim dallarının mahiyetine dair değerlendirmeler de yapılmaya başlanmış, bu çerçevede, genelde hadislere, özelde hadis ilimleri ve usûlüne dair değişik kanaatler ortaya atılmıştır. “İmam Şâfiî’nin, her şeyin tabîî seyrettiği bir ortamda, Hz. Peygamber sünneti lehinde bir müdahalede bulunduğu, diğer sünnetlerin zamanla dışlandığı ve sadece Hz. Peygamber hadislerinin otorite hâlini aldığı bir süreç yaşandığı fikri” de bu tür kanaatlere dendir. Önce Batılı araştırmacıların, ardından da bazı Müslümanların savunmaya başladığı bu iddia, bazı fakihlerin ve İmâm Mâlik gibi muhaddis-fakihlerin hukûkî süreçte yerel uygulamaları dikkate alan tavırları örnek gösterilerek desteklenmeye çalışılmış ise de, Şâfiî öncesi dönemde, ilim denilince hadisin, âlim denilince muhaddisin kastedildiği bir ortamda özellikle “Hz. Peygamber hadisinin” dışlandığı veya ona diğer sünnetler arasında ayrıcalıklı bir yer verilmediği iddiasının, mevcut veriler ışında ispatı mümkün gözükmemektedir. Medîne ahâlisinin örf ve âdetlerinin (amelî ehl-i Medîne) hüccet olabilmesi için, aynı konuda Kur’ân’da ve Peygamberin sahih sünnetinde sarâhat bulunmaması, ahâlînin Müslüman olması ve bahis mevzû örf ve âdetlerin Peygamber tasvîbine mazhar olması belirleyici unsurdur. Dolayısıyla, tatbikatın Hz. Peygamber’den irtibatsız bir kaynak şeklinde algılanması söz konusu olamaz. Ayrıca Şâfiî öncesi dönem fakihlerinden İmâm Mâlik, Ebû Yûsuf, İmâm Muhammed, İsâ b. Ebân gibi kimseler, “Hz. Peygamber hadisleri” ile amel konusunda son derece istekli davrandıkları gibi, “delil kabul edilecek uygulama”nın Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerine dayandığını da kabul ederler. Bununla birlikte, Şâfiî’nin müdahalesi iddiasını savunan yazarlar, genellikle hadis literatüründen ve tarih kaynaklarından istifade etmek yerine, uygulamaya yönelik olarak yazılmış az sayıdaki fıkıh kaynağını kullanma ve oradan genel sonuçlara ulaşma yolunu tercih etmişlerdir. Oysa, amacı bir usûl inşâ etmek olmayan kazâî mahiyetteki bu eserlerden hareketle hadis ve hadis usûlü ilminin inşâ edilmeye çalışılması, kanaatimizce yanlış neticeler doğuracaktır. Yine “Dârü’s-sünne” diye nitelendirilen Hicaz’a uzak yörelerde “Hz. Peygamber sünneti” yerine yerel uygulamaların öne çıkarıldığı görüşü de tartışmaya açık bir iddiadır. Zira, bu görüşü savunanların, Ehl-i Rey’in merkezi sayılan Kûfe, Basra gibi bölgelerde, aralarında çok sayıda hadis rivâyet edenlerin de yer aldığı üç yüzü aşkın sahabenin bulunduğunu dikkate almadıkları görülmektedir. Öte yandan, Şâfiî öncesinde sünnetin Hz. Peygamber ile doğrudan ilgisinin bulunmadığı fikri, ilk dönemlerden beri Müslümanların

tatbikâtının, Ku'ân'ın pek çok âyetinde kendisine ittiba etmeleri emredilen Hz. Peygamber ile irtibatının olmadığı gibi, aklen ve mantîken de izahı imkânsız bir tezin savunulmasını gerektirir.

Hız. Peygamber hadisinin hüccetliğı konusunda Şâfiî tekeline söz edilirken ileri sürülen önemli delillerden birisi de “başlangıçta öyle olmadığı halde zamanla âhâd hadisler bağlayıcılık vasfı kazandırıldığı” tezidir. Oysa bu konuda mezhepler hatta âlimler arasında neredeyse hiçbir ihtilâf yoktur. Dolayısıyla söz konusu görüşü kabulde bir Şâfiî tekeline söz edilemez. Yine muhaddis fakihlerin Ehl-i hadis nezdinde de en muteber âlim tipi olduğu, Buhârî'nin aynı zamanda bir fakih olduğu, Tirmizî'nin “Hadîsi en iyi bilen fakihler bu görüştedir.” gibi ifadeleri ve benzeri yaklaşımlar dikkate alındığında, Ehl-i hadis'in düşünmeye, fıkha ve tefakkuha karşı olduğu şeklindeki yaklaşımların, tek taraflı bir bakışı yansıttığı anlaşılır. Ayrıca, Şâfiî'nin sünnetin hüccetliğı konusunda sonraki ulemaya tesir ettiği iddialarının ispatlanması için, geriye doğru detaylı bir araştırma yapılması zarureti vardır. Kaldı ki, söz konusu iddia sahipleri de, Şâfiî'nin vefatının ardından birkaç yüzyıl onun henüz dikkatleri üzerine çekemediğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, büyük ölçüde spekülâtif ve ideolojik boyutu bulunduğu kanaati uyandıran bu iddianın ispatı gayesiyle, son dönem Mısır'da Şâfiîlerce yazılmış sünnet müdafasına dair birkaç eserin delil olarak gösterilmesi yeterli olamaz.

II/Aynı çağdaş araştırmacılar, Şâfiî'nin Sünnî geleneğe yön verdiği iddiasını, önce sünnetin hüccetliğı, ardından da hadis usûlü konularını ve literatürünü içine alacak şekilde genişletmişlerdir. Bu çerçevede, “Şâfiî'den itibaren bugüne kadar geçen uzun asırlar boyunca telif edilmiş ve medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş bütün eserlerin Şâfiîlerce yazıldığı ya da, bu eserlerin etkisi altında kaldığı, hadis usûlü alanında da tam bir Şâfiî tekelinin söz konusu olduğu, hatta tarihin Ehl-i hadis ve Şâfiî mezhebi anlayışına göre şekillendiği” ileri sürülmüştür. Bu iddia, öncelikle Ebû Hanîfe'nin ve Hanefî mezhebi mensuplarının Hz. Peygamber hadisine önem vermedikleri, buna bağlı olarak da hadis ile ilgili bir yöntem geliştirmedikleri ve Şâfiîlerin tesiri altında kaldıkları tezi üzerine bina edilmiştir. Oysa, müstakil çalışmalara konu edilmiş olmakla birlikte, kısaca ifade etmek gerekirse, bizzat Ebû Hanîfe'nin kendilerinden hadis dinlediği yedisi sahâbî, doksan üçü tâbî, diğerleri de tebe-i tâbiinden olmak üzere her biri güvenilir kimseler olan dört bine yakın hocasının ya da rivâyet aldığı kimsenin varlığı, ömrü boyunca gittiği elliye aşkın hacc ziyareti vesilesi ile Hicaz bölgesinin uleması ile karşılaşp onlarla ilmî alış-verişte bulunduğu ve kendisinden aldığı rivâyetleri muhtelif bölgelerde rivâyet eden yedi yüzy aşkın talebesinin olduğu, Ebû Hanîfe'nin talebelerinden ve Hanefî mezhebine mensup cerh ve ta'dil âlimlerinden çok sayıda kimsenin bulunduğu düşünülürse, Ebû Hanîfe'nin “Hz. Peygamber hadisini” dikkate almadığı tezinin geçersizliğı ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla bu gerçekler göz önünde dururken, Hanefî mezhebinin usûlde Şâfiî etkisinde kaldığı fikri de sadece bir iddia olarak kalacaktır.

III/Hadisin dindeki yerinin tespiti ve hadis usûlü eserlerinde bir Şâfiî tekeli bulunduğ u iddiaları kronolojik olarak incelendiğ inde, öncelikle Goldziher'in, ardından Schacht'ın bu konudaki değ erlendirmelerinin etkili olduğ u görü lür. Nitekim daha sonra bu düş ünceleri, görebildiğ imiz kadarıyla, kısmen geniş letip nispeten "İslâmîleştirerek" Fazlurrahman devam ettirmiş , ardından da tartışmayı Türkiye'de hadis usûlü alanını da iç ine alacak şekilde geniş leterek muhtelif ç alış malarında sürdürmüştür. İfadenin aslını kullanmak gerekiyorsa iddianın usûle yansıyan boyutu;

"Şâfiî'den başlayıp bu güne kadar devam eden uzun asırlar boyunca telif edilmiş ve eğitim sisteminde (medreselerde) ders kitabı olarak okutulmuş hadis usûlü eserlerine bakıldığında, istisnasız hemen hepsinin müellifinin Şâfiî mezhebine mensup oldukları hayretle görülecektir. ... Hatta hadis usûlüne dair bugüne kadar yazılmış olan eserlere bakıldığında önemsiz birkaç istisna hâriç, hadis usûlü alanında bir Hanefî ya da Mâlikî varlığından söz etmenin mümkün olmadığı, bu alanda tam bir Şâfiî hâkimiyetinin söz konusu olduğu açık a görü lür. Daha özlü bir ifadeyle söyleyecek olursak, hadis usûlü alanında tam bir Şâfiî tekeli söz konusudur."

şeklinde dile getirilmiştir. Aynı kanaat bir başka yerde de;

"Hadis usûlü eserlerinin daima Şâfiîlerce yazılmış olmasının en açık delili, elimizde mevcut en eski eser olan er-Risâle'den ... Ulûmü'l-hadîs'e ve nihayet günümüze kadar yazılmış olan bütün hadis usûlü eserlerine varıncaya kadar, istisnasız hemen bütün eserlerin -bir iki istisna hariç- yazarlarının Şâfiî olması gerçeğ inde yatmaktadır"

cümleleriyle tekrarlanmıştır. Öncelikle işaret edilmelidir ki, söylenenler gerçeğ in ifadesi olsalar bile, bin yılı aşkın bir süre hakkında değ erlendirmede bulunurken, ilmîliğ in gereğ i olarak daha ihtiyatlı bir tavır sergilenmelidir. Yine, şâyet düş ünülen anlamda usûl eseri yazma konusuna Şâfiî âlimler daha fazla önem atfetmiş lerse ve bu da bir kusur ise, bunun sorumluluğ unu, Şâfiî'ye veya mezhep mensuplarına yüklemek yerine yeterli hadis usûlü eseri yazmayanlara yüklemek daha mantıklıdır.

Yukarıdaki ifadelerin iktibas edildiğ i ç alış mada dahi, kısa bir kronolojide ilk hadis usûlü müellifi er-Râmehürmüzî'den baş lamak üzere Hanefî olmadığı tespit edilen on üç ayrı müellifin adı kaydedilir ve bu listeye son birkaç yüzyıldır Şâfiî olmayan âlimlerin yaptığ u usûl ç alış maları dâhil edilmemiştir. Oysa, ancak çok yüzeysel bir değ erlendirmeyle İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs*'ine veya *Nuhbetü'l-fiker*'e dayalı ç alış maları dikkate alarak ve bunların da tamamen sözü edilen eserleri destekledikleri farz edilerek bir liste hazırlanırsa, bütün usûl literatürünün Şâfiîlerce yazıldığını söylemek mümkündür. Kaldı ki, şerh, hâşiye, ta'lik ve ihtisar geleneğ ini iyi tahlil eden kimseler bilir ki, bir esere dayalı ç alış ma yapmak, her zaman o eseri tasvip etme düş üncesine dayanmaz. Oysa, bu iddianın arka plânında, adı geç en eserlere dayalı ç alış maların tamamı ile bunları savunan ç alış malar olarak görü lmesi gerektiğ i gibi bir kanaatin bulunduğ u dikkatlerden kaç mamaktadır.

Şurası muhakkak ki, Şâfiî ulemasının hadis usûlü eserleri yazmaya başladığ ı hicrî V. yüzyılla eş zamanlı olarak, Hanefî ulema da hadis usûlü konuları ile ilgilenmeye

başlamıştır. Cessâs, Pezdevî, Serahsî, İbn Hümâm gibi âlimlerce telif edilen fıkıh usûlî eserlerinde en önemli bahislerin hadis konularına tahsis edilmeye başlanması bu kanaati doğrulamaktadır. Ne var ki, bu eserlerde konular, fıkıh ilminin ihtiyaçları çerçevesinde anlama ve istidlâl esaslı bir yöntemle işlendiğinden, aynı zamanda fıkıh usûlünün de konusu olarak görülmüş, müstakil Hanefî hadis usûlî kitapları daha sonradan telif edilmiştir. Elbette, özellikle başlangıçta Hanefî hadis usûlî eserleri hadis ıstılahlarının anlamı, hadis ilimlerinin çeşitleri gibi daha çok rivâyetle ve terimlerin tarihsel gelişimleri ile ilgili bahisleri eserlerine almamıştır. Esasen İslâmî ilimlerin bir bütünü parçaları olarak algılandığı klâsik dönemde bunu yapma gibi bir zarûret de hissedilmedi. Bununla birlikte, Kâdî İyâz, İbnü't-Türkmânî, İbn Habîb, İbn Kutluboğa, Aynî, Burhâneddîn el-Halebî, İsmâil Hakkı İstanbûlî, Ali el-Kârî gibi âlimlerin eserleri, Hanefî hadis usûlî müellifleri Seyyid Şerif Cürcânî, Muhyiddîn el-Kâfiyeci, Birgivî Mehmed Efendi, Dâvud-i Karsî, Mustafa Şevket Efendi, Arapkirli Hüseyin Avni, İzmirli İsmâil Hakkı, Babanzâde Ahmed Naîm ve Yusuf Ziyâeddîn Ezherî'nin eserleri, akademik anlamda günümüzde yazılmış usûl eserleri, yine son dönem Hint alt kıtası Hanefî âlimlerinden Şah Veliyyullah Dihlevî ve oğlu Abdülazîz ed-Dihlevî, Abdulhakk ed-Dihlevî, Abdülhayy el-Leknevî, Abdülhakk b. Seyfüddîn el-Buhârî, Nûrülislâm er-Râmpûrî, Murtazâ ez-Zebîdî, Zafer Ahmed et-Tehânevî, Ömer b. Muhammed en-Nehrevâlî ve Ehl-i hadis ekolünden Sıddîk Hasan Han, gibi kimselerin usûle dair eserleri ve Hanefî mezhebi yanlısı Diyobendî ekole mensup ulemanın yaptığı çalışmalar; benzeri değerlendirmeler yapılırken hep görmezlikten gelinmiştir. Öte yandan Mâlikî ve Hanbelî mezhebine mensup usûl müellifleri ve günümüz Arap dünyasından Tâhir el-Cezâirî, Cemâleddin Kâsımî, Abdülfettâh Ebû Gudde gibi âlimler yanında, yaşayan diğer Hanefî olmayan hadis usûlî müellifleri de dikkate alınmamıştır.

Hanefîlerle ilgili işaret edilen çalışmaların muhtevâ ve sistematığına gelince, özellikle Hanefî hadis usûlî özlemini dile getirip bu tür eserlerin bulunmadığını iddia edenlerin düşüncelerinin aksine, bu eserlerde de, Şâfiî hadis usûlünde ele alınan konulara dair meselelerde ricâl/rivâyet esaslı usûl ve bunlarla ilgili terimler benimsenmiş ve hadis usûlî sistematığı bu doğrultuda geliştirilmeye çalışılmıştır. Şâfiî hadis usûlünde fazla yer verilmeyen anlama ve hüküm çıkarma esasına yönelik konularda ise, nispeten mantıkî ve kelâmî bir metot tatbik edilmiştir ve elbette, bu usûlî benimseyen bir bakış açısının gereği olarak, usûl sistematığı Şâfiî usûlüne nispetle daha gelişmiş ve titizlikle taksim edilmiştir.

IV/Hadis usûlî sahasında Şâfiî tekelinin olduğu ve Hanefîlerin bu konuda eser yazmadığı iddialarının yöntem ve hareket noktası açısından da önemli zafiyetleri söz konusudur. Şurası muhakkak ki, hadis usûlî eserlerini mezhep ve temâyüllere göre ayırma girişimi, çağdaş dönemin getirdiği parçacı ilim anlayışının ve ilgili alanlardan kopuk ihtisaslaşmanın getirdiği bir problemdir. Konuyu izah etmek amacıyla esasen bizim de bazen başvurduğumuz, rical merkezli ve metin merkezli bakış veya râvî esaslı ve anlama esaslı bakış şeklindeki yaklaşım böyle bir illetle maluldür ve bu tavır hem geçmişle

hem günümüzle sürekli çatışma ve hesaplaşma hâlinde olma sonucunu doğurur. Öte yandan, akli ve insanı merkeze alan usûl arayışları, kaos ve usûlsüzlüğü getirecek bir çabaya da dönüştürülmemelidir. Bu anlamda kabul edilsin ya da edilmesin, Şâfiî'nin, sünnetin dindeki yerini tespit ederek, dini Kur'ân ile birlikte sahih sünneti esas alarak, sağlam ve genel geçer bir temele dayandırma gayreti, bu çözümsüzlüğü gidermeye yönelik bir çabadır. Bu olmadığı taktirde "sağlam dayanak", "esas unsur", "yöntem" denilen usûl, kalıcı ve genel geçerlik özelliğine sahip olamaz.

Yine hangi ekolün ve ilmin usûlü ele alınırsa alınsın, hadis usûlünü incelemek ve yorumlamak, öncelikle ilgili ilim dalıyla müspet bir ilişki kurmayı zorunlu kılar. Bir diğer ifade ile, geçersizliğini ispatlamak ve kökten eleştirmek gayesi ile hadis usûlü üzerine değerlendirmeler yapmak öncelikle, "gerçek durumu yansıtmaktan çok uzak"tır ve bu tavır onu anlama ve anlamlandırma gayretlerinin önündeki en önemli engeldir. Yani hadis usûlü konu ve ıstılahlarını, bugünün bakış açısı ve önceliklerinden hareketle ele almayıp, "öncelikle kullanıldıkları bağlam ve ortamda" anlamak ve ortaya çıktıkları dönemde ne anlam ifade ettiğini, hangi ihtiyaca cevap verdiğini tespit etmek esas olmalıdır. Bu anlamda geçmişle alâkalı çalışmalarda sözü edilen şahıs, eser ve ıstılah ne oranda dile geliyorsa o nispette başarı yakalanmış olur. Bunun imkânı tartışılır olmakla birlikte, bu tartışılabilirlik çabaya engel değildir. Mevcut Şâfiî veya Hanefî usûlünün mantığının doğru bir şekilde kavranması da ancak böyle mümkündür.

Usûl eleştirileri bağlamında, "geleneğin eleştirilmesi, sorgulanması ve irdelenmesi" ne kadar önemli ise, gerek oryantalist yaklaşımın gerekse çağdaşçı yaklaşımın eleştirisi, gözden geçirilmesi ve sorgulanması da o nispette önemlidir. Zira entelektüel kesimin veya ulemanın geçmişi eleştirmek kadar kendi zamanının problemlerini tespit etme ve çözüm önerme zorunluluğu da vardır. Kaldı ki, "Ehl-i sünnet denilen mezheplerin Şâfiî'nin etkisi ile tek sesli hâle geldiği" iddiası, sözü edilen eleştirel ve sorgulayıcı tavrı, bugüne yönelik olarak oryantalist ve çağdaşçı yaklaşıma, geçmişe yönelik olarak da Ehl-i sünnet dışı yaklaşımlara karşı kullanılmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Tebliğ boyunca yer yer işaret ettiğim, Sünnet düşüncesinde Şâfiî merkezlilik veya hadis usûlünde Şâfiî mezhebi tekeli iddiaların fikrî temellerine dair söylediklerim, bu iddiaların oryantalistlerden alındığına işaret etmekten ziyade, sosyal teoriler ve metodolojiler bağlamında düşüncenin geriye doğru izini sürme, bu teorileri ilk defa İslâm'a tatbik eden kişileri tespit etme gayesine matuftur. Bugün, nasıl ki, geçmişte yapılmış çalışmaları ve rivâyetleri tahkik etmek mecburiyetinde isek, aynı şekilde, Batı'dan bize intikal eden fikir ve yaklaşımları da tetkik ve tahkik etme zorunluluğumuz vardır.

Son olarak, özellikle İslâmî ilimlerin alan ve sınırlarının belirginleşmeye başladığı hicrî IV. yüzyıldan itibaren bu ilimler arasında bir çatışmadan ziyade her ilmin kendi ilgi alanında derinleştiği, her ilim dalının diğeri ile irtibatını koruyup güçlendirdiği kanaatini taşıyorum. Her birinin yöntemine bağlı kalmak kaydıyla, farklı ilim dallarına dair eserler telif etmiş pek çok âlimin durumunu mantıklı bir şekilde ancak böyle izah etmek

mümkündür. Bu bağlamda, Hanefîler, hadisler ile daha ziyade anlama ve istidlâl esaslı bir yaklaşım çerçevesinde meşgul olmakla beraber, rivâyet esaslı anlayışı da ihmal etmemişler, kavram ve muhteva olarak, bu alanda Şâfiî usûlünden yararlanmakta hiçbir sakınca görmemişler, zamanla da her iki anlayışı birleştiren kendi literatürlerini oluşturmuşlardır.

Sabırla dinlediğiniz için teşekkür ederim.

Hüseyin ALGÜL
UÜ İlähiyat Fakültesi

İbrahim Beyden derinliği olan çok boyutlu ve dolu dolu bir tebliğ dinledik. Süresi içinde de tamamladı. Ayrıca bu hassasiyetinden dolayı teşekkür ediyorum. Şimdi bu konunun Müzakeresini Samsun 19 Mayıs Üniversitesi İlähiyat Fakültesinden Yavuz Ünal arkadaşımızdan dinleyeceğiz.

Müzakere

Yavuz ÜNAL

OMÜ İlähiyat Fakültesi

İbrahim Hatiboğlu, söz konusu tebliğde, biri zihniyet, diğeri de literatür olmak üzere iki farklı açıdan, Hanefîlerin genel hadis usûlüne katkısını irdelemeyi amaçlamıştır. Ancak bunu yaparken, genel hadis usûlünün seyrini ortaya koyarak, Hanefîlerin bu süreçteki rolü ve usûle katkısını irdelemek yerine, hadis usûlünün soy kütüğü ve kimliği hakkında ortaya atılan spekülasyonları dikkate alarak genel bir değerlendirme yapmayı, ardından da usûl tarihinde Hanefîlerin yerine atıfta bulunmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla benim değerlendirmelerim de aynı perspektif doğrultusunda olacaktır.

Bu tespitten sonra, Hatiboğlu tarafından da tartışmaya alınan iki hususa kısaca değinmek istiyorum. Bunlardan biri İmam Şâfiî'nin Peygamber hadisini salt otorite kılacak şekilde, İslâmî düşünce dünyasına müdahalesidir. Varsayıldığı şekliyle bu müdahale, İslâmî düşüncenin doğal seyrine karşı yapılmış bir darbedir. Ancak, devlet nezdinde yıldızı pek de parlak olmayan, yani siyâsî, iktisadî ya da askerî bir gücü olmayan birey açısından böyle bir şeyi tasavvur etmek mümkün müdür? Üstelik yaşadığı dönemden yaklaşık olarak iki asır sonra fark edilen bir birey veya onun eseri, tek başına böyle bir şeyi gerçekleştirebilir mi? Devletin bütün imkânlarını kullanan Mu'tezile neden böyle bir başarı elde edemedi? Şâfiî'nin çağdaşı ya da kendine çok yakın dönemde yaşayan müelliflerin, dolayısıyla onların eserleri üzerinde bile ciddî bir etkisinin olmadığını beyan ettikten sonra;¹ hadis usûlünün şekillenmesi ve hadis tarihindeki bütün gelişmelerden onun sorumlu tutulması ne derece doğru olacaktır? Konuyla ilgili tezler belirlenirken bu ve benzeri sorular dikkate alınmalı ve bunlara makul bir cevap bulunduktan sonra söz konusu iddia ortaya atılmalıdır.

Fiilen var olan ancak formüle edilmeyen gerçekliklerin, güzel bir şekilde kayda geçirilmesi, dolayısıyla taraftar toplaması ile, değerler hiyerarşisini alt üst ederek yeniden bir sistem kurmak ayrı şeylerdir. Birinciye yeterli donanımı olan ve gücü yeten herkes yapabilir; ama ikinciye kimse güç yetiremez.

Hadisin kavramsal çerçevesiyle ilgili olarak, Allah Resûlünün söz, fiil ve takriri, bunlara yönelik sahabenin beyanı ve tâbiîn kuşağının değerlendirmelerinin katılması şeklindeki tarihsel süreç dikkate alınırca, Şâfiî'nin kaygısı ve çabası daha güzel kavranabilir. Yaklaşık olarak, Şâfiî'nin yaşadığı dönemde meşhur olan Musannef tarzının içeriği bu gözle tahkik edildiğinde, yaşanan sürecin değerler hiyerarşisini nasıl şekillendirdiği görülecektir. Örnek olarak İmam Mâlik'in *Muvatta'*ındaki taksimata bir göz atalım. Söz konusu eserdeki 1720 hadisin 600'ünün merfû', 613'ünün mevkûf ve 285'inin

---

¹ bkz. M. Hayri Kırbaoğlu, "İmam Şâfiî'nin Risalesinin Hadis İlmindeki Etkileri", İslâmî Araştırmalar, X, s. 1-3, Ankara 1997, s. 87.

maktû' ve 222'sinin de mürsel haberden oluşması dikkat çekicidir. Üstelik onun öncelediği Medine'nin uygulaması da hala değişim sürecini devam ettirmektedir.

Değişen şartlara bağlı olarak, algıda, vurguda ve uygulamadaki değişikliklerin naslaştırılması ihtimalini sürekli gündemde tutan bu gelişme karşısında, sahabe uygulamasının, özellikle de tâbînin değerlendirmelerinin dinî ve anlamlı kabul edilebilmesi için meşrûluğunun tescil edilmesi gerekmektedir. Hatiboğlu'nun da vurguladığı gibi, bu uygulama yeni değildir, ancak normatif değer atfedilen unsurlarda öncelik kayması yaşanmaya başlamıştır. Bu bağlamda âyet veya Peygamberin uygulaması arka plânda kalmış, gelenekselleşen uygulamalar ve dönemin otoritesi olan imamların fetvâları ön plâna çıkmıştır. Dinin gelenekselleşmesiyle yüz yüze gelinen bu şartlarda, ortaya çıkan yeni uygulama ve düşüncelerin ne kadar İslâmî olduğunu test için bir üst otoriteye şiddetle ihtiyaç hasıl olmuştur. İşte Şâfiî de bu ihtiyaca cevap vermeye çalışmıştır.

Bu gelişmenin sadece Şâfiî ile kayıtlı görülmesi de doğru değildir. Zira yaklaşık olarak o döneme ait olan ve dönemin algı tarzını açıkça yansıtan Musannef eserlerin hemen arkasından, normatif addedilen unsurlarda ciddî anlamda bir ayıklama yapan Müsned, Câmi' ve Sünen tarzları ortaya çıkmış ve İslâm toplumunda genel kabul de görmüştür.

Hadis usûlünün tarihî seyri ve kimliği ile ilgili olan ikinci hususa gelince, (belki Hanefîlerin usûle katkısı burada konuşulmalı) bugünkü egemen hadis usûlüne son şeklini veren İbn Salâh olması ve kendisinden sonra, içtihat kapısı kapandığı ve kendisi aşamadığı için de, hadis usûlü ile ilgili eserlerin onu merkeze aldıkları ve bunu yapanların da Şâfiî mezhebine mensup âlimler olduğu düşünülmektedir.

Hatiboğlu, usûle ilgilenen ve usûl yazan Hanefîlerden örnekler vermek suretiyle bu yargının gerçeği tam olarak yansıtmadığını ortaya koymaktadır. Buna katılmakla birlikte, usûl yazarlarının önemli bir kısmının Şâfiî mezhebine mensup olmasının nedenleri üzerinde de durulmalıdır.

Hadisin dinî değerini kabul etme noktasında ortak olan farklı zihniyetler, nelerin hadis sayılacağı, hangi şartları taşıyan rivayetlerin önceleneceği vb. konularda farklı tutumlar sergilemektedir. Sahabe kavli konusundaki Hanefîlerin seçici tutumu buna örnek olarak zikredilebilir. Zira onlar, sahabe kavlini, hatta tâbînin fetvâsını hadis kavramının kapsamında gören bir anlayış karşısında, sahabenin “bununla emrolunduk” “şundan nehyolunduk” ya da “sünnet böyledir” şeklindeki beyanlarının, Peygamberden ihbar ifade etmeyeceğini söyleyebilmekte ve onlar arasında seçim yetkisini kendilerinde görmektedirler.²

Burada problem peygamber hadisini öceleme değil; bu konuda, Kur'ân'ı bir bütün olarak önüne koyan hiçbir Müslüman fırkanın farklı düşüneceğini sanmıyorum. Nelerin hadis değerinde görüleceği ve hangi niteliklere sahip olanların kabul edileceği

² İsmail Hakkı Ünal, İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu, DİB., Ankara 1994, s. 210

konusuna gelince, aynı mezhebe mensup olan bireyler arasında bile farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir.

İşte bu noktada, medreselerde nispeten akademik denilebilecek bir zihniyetle tanışan ve hadis kavramının içinde gördükleri değerlere yönelik eleştiriler karşısında, düşüncesini ifade etme ve anlaşılır bir şekilde beyan etme zorunluluğu duyan insanlar, üzerlerine düşeni yapmak durumunda kalmışlardır. Bu da genellikle, onları meşrûlaştıracak ve onlara güven oluşturacak bir mantalitenin geliştirilmesi doğrultusunda olmuştur.

Burada tarihsel bir gerçeğin de altının çizilmesi gerekmektedir. Özeldde Şîî, genelde ise Ehl-i hadis karşıtı akımların gelişmesini engellemek düşüncesiyle kurulan Medreseler, eğitim kadrosunda sadece Şâfiî mezhebine mensup ulemaya yer vermektedir. Dolayısıyla eser verebilecek beyinlerin Şâfiî mezhebine göre yetiştirilmesi, daha sonra eser verenlerin Şâfiî olması sonucunu da beraberinde getirmektedir. Usûl yazarlarının Şâfiî olmasıyla bu tarihsel gerçeklik arasındaki ilişki de dikkatlerden uzak tutulmamalıdır.

Hanefîlerin genel hadis usûlüne katkısına gelince, bunun öncelikle dönemin hadis algısıyla birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu dönemde hadis ilmi, gelişimini tamamlamamıştır. Tasnif dönemi başlamış ama, efradını câmi denilebilecek bir tür henüz ortaya konulamadığı için, insanların önünde müşahhas metinler bulunmamaktadır. Şekilsel açıdan herkesin kabul ettiği bir tarz yani sahih hadis tipi henüz oluşmadığına göre, bir fakîh açısından vurgu ve önceliğin anlam dünyasına kayması son derece normaldir. Sonuç olarak; tarihsel bir takım gerçeklikleri ortaya koyan tebliğ, tarihin yeniden okunma zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir.

Hüseyin ALGÜL

UÜ İlahiyat Fakültesi

Yavuz Beye bu ciddî katkılarından dolayı biz de başkan olarak teşekkür ediyoruz. İbrahim Beye birkaç dakikalığına söz veriyorum.

Cevap

İbrahim HATİBOĞLU

UÜ İlähiyat Fakültesi

Fazla bir şey söylemeyeceğim. Yavuz Beye Şâfiî'nin müdahalesi konusundaki katkıları dolayısıyla özellikle teşekkür ediyorum. Çünkü ben o konuya başlıkta da ifade edildiği şekliyle, ilgi alanıma girmediği için fazla temas etmemiştim. Ancak, bu vesilesiyle aynı düşünceleri paylaştığımı ifade etmem gerekiyor. Özellikle deliller arasındaki öncelik sırasının kayması şeklindeki ifadesi ve tam bu noktada, Şâfiî'nin kendisinden önceki ulemanın sahip olduğu fikirleri tabiri câizse kitaba geçirmesi anlamına gelecek müdahalesi gerçekten benimde katıldığım bir fikirdir. Tebliğ içerisinde temas etmeyi şahsen uygun bulmadığım diğer bir konuya Yavuz Bey işaret buyurdular. Bu konuda da yine Yavuz Beyin söylediklerine katıldığımı ifade etmem gerekiyor. O da şu: "Neden daha ziyade Şâfiîler hadis usûlünü yazdı?" sorusunun cevabı verilmelidir dedi ve kendisi de buna nisbeten cevap vermeye çalıştı. Özellikle İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe sempozyumu dolayısıyla Şâfiîlerin hadis usûlüne ağırlık vermesi konusunda daha fazla detaya girmemek gerektiği kanaatinde olduğumdan dolayı çok fazla temas etmedim ama buradaki söyleşi şeylere de katılıyorum.

Ayrıca müstakil bir çalışmada Şâfiîlerin hadis usûlüne önem vermelerinin gerekçesinin detaylı olarak ele alınması gerektiğini düşünüyorum. Sadece bu konu üzerinde yoğunlaşıldığı zaman çok daha güzel sonuçlara ulaşılmmasının mümkün olduğu kanaatindeyim.

Şunu da ifade ederek sözümü bitireceğim: Şâfiîlerin hadis usûlü eseri yazma konusundaki derinlikleri ile hadisleri anlama ve istidlâl konusunda yaptıkları çalışmaların aşağı yukarı birbirine müvazi olduğunu düşünüyorum ve bunların birbirine zıt, birbirinden bağımsız gelişmediğini, bilâkis birbiriyle tamamen irtibatlı, birbirini tamamlayan, ihtiyaç anında birbirinden istifadeye yönelik bir tavır ile ve paralel bir şekilde geliştiğini düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Hüseyin ALGÜL

UÜ İlähiyat Fakültesi

İbrahim Beye biz teşekkür ediyoruz. Sabahtan beri devam eden bu ilmî Müzakere ve mübaheseleri sabırla takipte zorlanacağımız dakikalara geliyoruz sanıyorum. Hava da karardı. Fakat unutmayalım ki "*innema yüveffe's-sâbirûne ecrum bi ğayri hisâb*" buyurulduğuna göre hassasiyetle hiç yerlerinden kıpırdamadan bizi takip eden dinleyicilerimiz inşallah böyle bir manevî feyz ve bereket içinde bu son konuşmaları da tamamlayacaklar ümit ediyoruz. Bu oturumun sonuncu tebliği "Hadislerin tasnifinde Ebû Hanîfe'nin Rolü". Şu anda bir mazereti sebebiyle aramızda bulunamayan Mehmet Özşenel

Beyefendi'nin tebliğini, az önce kendi tebliğini sunan Hayati Yılmaz arkadaşımız okuyacaklar.